

Dr. sc. Danijel Baturina

Docent
Pravni fakultet Zagreb
E-mail: dbaturin@pravo.hr

OTKRIVANJE NOVIH HORIZONATA. EKONOMSKI UTJECAJI TREĆEG SEKTORA U HRVATSKOJ

UDK / UDC: 347.471:338](497.5)

JEL klasifikacija / JEL classification: L31, O17

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 30. listopada 2017. / October 30, 2017

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 10. prosinca 2018. / December 10, 2018

Sažetak

Glavni je cilj ovog rada analizirati kakav je, do sada nedovoljno istražen, ekonomski utjecaj trećeg sektora u Hrvatskoj. Na početku osvrnut ćemo se na aspekte ekonomskog utjecaja spomenutog sektora te prikazati dosadašnja razmatranja tog utjecaja u hrvatskom kontekstu. Nakon toga fokusirat ćemo se na rezultate istraživanja, koje se temeljilo na kvalitativnom istraživačkom dizajnu koji je uključio analizu okvira razvoja sektora, te na intervju s ključnim dionicima u trećem sektoru. Ekonomski utjecaj razmatra se u nekoliko dimenzija. Ispitanici značajnim procjenjuju veličinu trećeg sektora. Uočava se utjecaj na zapošljavanje i približavanje marginaliziranih skupina tržištu rada, no tu se očekuju daljnji razvoji i pomoci. Rezultati sugeriraju da je treći sektor potencijal razvoja nove vrste poduzetništva koja bi u fokus stavila opće dobro, kao i promišljanja ekonomije i ekonomskih odnosa. Također, percepcija je ispitanika i da sektor ima ekonomski utjecaj na lokalnu ekonomiju na koju je upućen svojim djelovanjem, gdje često proizvodi multiplicirajuće efekte. Rezultati rada raspravljaju se u svjetlu tekućih trendova razvoja trećeg sektora u Hrvatskoj te promišljanja ekonomskih odnosa i uloge trećeg sektora. Na kraju se donosi zaključak o potencijalu trećeg sektora da razvija ekonomske utjecaje prema uključivom i održivom društvu.

Ključne riječi: treći sektor, civilno društvo, ekonomski utjecaj.

1. UVOD

U kontekstu današnjih rasprava o „dobrom društvu“ za 21. stoljeće naglašavaju se sve veći pritisci rastućih socijalnih problema i novih rizika. Ekonomska kriza, koja je posljednjih godina prisutna u Europi, također je potaknula brojne rasprave o traženju novih puteva, kreiranju novih pristupa i koncepata socijalnih i ekonomskih politika (Crouch, 2011). Pojava strukturne nezaposlenosti, kao i poteškoće javnih politika da se nose s njom, stavlja na dnevni red pitanja koliko treći sektor može pomoći u svladavanju ovih izazova (Defourny, 2014: 20). Pri tome neke od najvažnijih inovacija dolaze iz civilnog društva i organizacija socijalne ekonomije, poput zadruga, te u određenim slučajevima iz potpuno novih organizacijskih oblika (Borzaga i sur., 2014) trećeg sektora.¹

Postoji veća potreba za sagledavanjem rasta i napretka društva izvan strogo ekonomskih pokazatelja (Stiglitz i sur., 2009). Tendencija da se gleda jednostrano, samo kroz dimenziju udjela sektora u BDP-u, ograničava uvide u punu socijalnu i ekonomsku vrijednost doprinosa trećeg sektora. Organizacije trećeg sektora pozvane su da procijene ishode svojih aktivnosti kako bi pokazale svoje socijalne, ekonomske i ekološke vrijednosti. Društveni je utjecaj u suprotnosti s ekonomskim utjecajem sektora, koji se fokusira uže na utjecaj

¹ Treći sektor se kao koncept veže uz ideju prema kojoj su osnovne društvene institucije država i tržište, stoga civilno društvo u tom slučaju čini treći sektor (Corry, 2010). Njega zasebno uvode Etzioni i Levitt početkom 70-ih, polazeći od argumenta o neuspjehu tržišta i neuspjeha (rastuće) socijalne države u osiguranju socijalne zaštite (Lorentzen, 2010). Etzioni treći sektor vidi kao alternativu državi i tržištu, moguće najvažniju alternativu koja će dopuniti i balansirati njihove važne uloge (Etzioni, 1973: 315). Glavne prednosti trećeg sektora prepoznaju se u njegovu kombiniranju poduzetničke orijentacije i organizacijske učinkovitosti poslovnog sektora s orijentacijom prema javnom dobru, prisutnom u javnom sektoru (Etzioni, 1973). Opća uprava za zapošljavanje i socijalna pitanja Europske komisije slaže se da organizacije trećeg sektora „kormilare“ na pola puta između javnih službi, koje su odgovorne za opći interes, i tržišta, gdje su privatne tvrtke aktivne, usmjerene na dobit i, prije svega, osobne koristi (Granger, 2003). Prema definiciji (Salamon i Sokolowski, 2014), institucionalne komponente trećeg sektora moraju zadovoljiti kriterije da su: 1) organizacije, 2) privatne, 3) samoupravljujuće, 4) dobrovoljne, 5) u potpunosti ili značajno (prema barem 4 od 5 navedenih kriterija navedenih u Salamon i Sokolowski, 2014) ograničene u distribuciji dobiti. Ova je definicija konsenzusni pokušaj omeđivanja granica sektora te ima svoju praktičnu i istraživačku svrhu, a njome ćemo se koristiti kao operativnom u ovom radu. (Značajno više o konceptualizaciji trećeg sektora u Baturina, 2016). Kada govorimo o definiciji, u postizanju sinteze ne možemo se jednostavno osloniti na najširi zajednički nazivnik koji se može naći među svim organizacijama trećeg sektora. Brojnost tipova organizacija, njihovih funkcija, kao i načina na koji se manifestiraju u institucionalnom naslijeđu pojedinih konteksta značajno ograničava mogućnosti valjane i sveobuhvatne definicije. S druge strane, koncept trećeg sektora u Hrvatskoj nije prepoznatljiv. Treći je sektor usmjeren prema onim organizacijama koje imaju kapacitete pružanja različitih usluga u području socijalnih službi, obrazovanja, kulture, zdravstva i zaštite okoliša te ekologije. Kao pravne osobe tu pripadaju udruge, zaklade i fundacije, privatne ustanove i neke neprofitne zadruge. Ono što još smatramo trećim sektorom jesu socijalna poduzeća koja se formiraju u Hrvatskoj i štedno-kreditne zadruge (više o konceptualizaciji trećeg sektora u Hrvatskoj u Baturina, 2016). Također, u tekstu se, osim trećeg sektora, koriste i pripadajući povezani pojmovi kao što su: civilno društvo, solidarna ekonomija, socijalno poduzetništvo. Za njihovo teorijsko određenje upućujemo na radove: Baturina, 2016; Bežovan i Zrinščak, 2007; Bežovan i Matančević, 2017; Šimleša i sur., 2015; Šimleša i sur., 2016.

sektora u gospodarstvu i/ili na pojedine ekonomske sustave, a oslanja se na tržišne teorije i mjerne alate. U razmatranju kategorija utjecaja (Olsen i Galimidi, 2008) naglašavaju ekonomsku dimenziju koja uključuje financijski utjecaj na druge osobe koje nisu vlasnici ili investitori. Može uključivati financijske rezultate poslovanja, kao što su promjene u dohotku, financijsku stabilnost zaposlenika ili članova zajednice, utjecaj na javne prihode ili rashode, kao i utjecaj na radnu (i socijalnu) integraciju marginaliziranih skupina ili, pak, nove načine promišljanja ekonomskih odnosa.

Glavni je cilj ovog rada analizirati kakav je, do sada nedovoljno istražen, ekonomski utjecaj trećeg sektora u Hrvatskoj. Pritom je glavno istraživačko pitanje kakve su percepcije i dominantne ideje ključnih dionika sektora o karakteristikama ekonomskog utjecaja trećeg sektora te kakav je doseg tog ekonomskog utjecaja u kontekstu hrvatskog trećeg sektora. Naime, osim općih i nedostavno vođenih podataka o ekonomskoj snazi sektora, tek nekoliko istraživanja parcijalno zahvaća druge aspekte ekonomskog utjecaja. Stoga ćemo rezultatima kvalitativnog istraživanja dati doprinos produbljivanju znanja o toj temi.

Na početku osvrnut ćemo se na aspekte ekonomskog utjecaja trećeg sektora. Nakon toga prikazat ćemo dosadašnja razmatranja tog utjecaja u hrvatskom kontekstu, najviše na temelju postojećih podataka o trećem sektoru u Hrvatskoj. Potom ćemo dati informacije o metodologiji istraživanja te prikazati rezultate istraživanja u kojima ćemo sagledati način na koji ključni dionici percipiraju ekonomski utjecaj trećeg sektora u različitim dimenzijama poput ekonomske snage sektora, zapošljavanja socijalno isključenih skupina, utjecaja na lokalnu ekonomiju, razmatranja ekonomskih odnosa i razvoja socijalne ekonomije i poduzetništva. Rezultate ćemo raspraviti u svjetlu tekućih trendova razvoja trećeg sektora u Hrvatskoj te promišljanja ekonomskih odnosa i uloge trećeg sektora, dok ćemo na kraju zaključiti o potencijalu trećeg sektora da razvija ekonomske utjecaje k ključivom i održivom društvu.

2. EKONOMSKI UTJECAJ TREĆEG SEKTORA

Organizacije trećeg sektora postaju značajni ekonomski akteri. Istraživači socijalne ekonomije to argumentiraju već više od desetljeća (Chaves i Monzon, 2012; Monzon i Chaves, 2008), no tvrdnja se može proširiti na treći sektor u cjelini. Pokazalo se da, iako nisu često identificirane kao značajan ekonomski akter, organizacije trećeg sektora angažiraju najveći ili drugi najveći kontingent radne snage u brojnim europskim zemljama, pogotovo kada se uključi ekvivalent punog radnog vremena rada volontera (Salamon, 2010; Salamon i sur., 1999). Novije procjene trećeg sektora u Europi (Salamon, 2016) govore o njegovu značajnom ekonomskom doprinosu u smislu da treći sektor predstavlja treći po veličini kontingent radne snage od svih sektora u Europi s procijenjenim doprinosom od ekvivalenta 27 milijuna plaćenih radnika zaposlenih na puno radno vrijeme. Rast broja zaposlenih u trećem sektoru posljednjih se desetljeća

pokazuje kao trend. Nadalje je važno spomenuti da se sektor razvija vrlo dinamično, što se može mjeriti rastom neprofitnog sektora u razmjeru s rastom BDP-a. Procjene „John Hopkins“ projekta za rashode neprofitnih organizacija jesu da oni iznose 5% BDP-a u prosjeku za zemlje uključene u istraživanje (Salamon, 2010).² Iako postoje značajne varijacije među zemljama, ipak se pokazuje njihova ekonomska snaga.

Volonteri u cjelini važan su resurs za neprofitne organizacije. Procjene „John Hopkins“ projekta (Salamon i sur., 2004) jesu da je oko 12% populacije ili 140 milijuna ljudi volontiralo u promatranim zemljama, što predstavlja ekvivalent 20,8 milijuna plaćenih radnika zaposlenih na puno radno vrijeme.³ No, njihov je doprinos često teško mjeriti.⁴ Volontiranje može djelovati kao put do zaposlenja za mnoge osobe (Ockenden, 2007).

Osim toga, Drummond i sur. (2005) daju zanimljivu opasku da treba obratiti pozornost na potrošnju, ali i na druge resurse. Naime, zbog strukture rada potrošnja organizacija trećeg sektora nije uvijek prikladno predstavljena u tržišnim cijenama. Često uključuje resurse kao što su, primjerice, volontersko vrijeme, doniran prostor ili oprema kojima se ekonomska vrijednost određuje na drugi način. Organizacije trećeg sektora mobiliziraju dobrovoljne resurse – volonterski rad i donacije – koji su teži za mobilizaciju, ako ne i nemogući, za druge organizacijske oblike.

Treći sektor naglašen je kao važan kontekst u kojem valja proučavati strukturu plaća i motivaciju radnika. Clark (1998) daje neke moguće indikatore koji bi se mogli uspoređivati sagledavajući treći sektor naspram ostalih sektora. Većina studija uspoređivala je plaće po satu ili tjednu unutar sektora, s naglaskom na razlike među njima u različitim sektorima (Kamerade, 2015).

Oblik organizacija u trećem sektoru također je instrumentalan za ublažavanje koordinacijskih neuspjeha (neuspjeha tržišta i vlada) i komparativno povećava, u danim okolnostima i za dane aktivnosti, njihovu učinkovitost. Ekonomski utjecaji trećeg sektora idu i potencijalno izvan tih izravnih ishoda. Brojni znanstvenici uočili su vitalan doprinos trećeg sektora radnoj integraciji osoba u nepovoljnom položaju (Davister i sur., 2004), što se posebno ističe u inicijativama socijalnog poduzetništva (Defourmy i Nyssens, 2008) koje zajedno s organizacijama socijalne ekonomije (Chaves i Monzon, 2010) donose nove načine promišljanja ekonomskih odnosa. Osim toga, ekonomski utjecaji mogu se vidjeti i u urbanoj regeneraciji i revitalizaciji (Evers i sur., 2013) te u lokalnom razvoju općenito (Noya i Clarence, 2007). Salamon i sur. (2000) također ističu

² U istraživanje bilo je uključeno osam zemalja koje su napravile satelitske podračune za neprofitni sektor u razdoblju od 1999. do 2004. Podaci se nastavljaju na istraživanje „John Hopkins“ projekta koji u četrdeset država također nalazi značajnim rashode neprofitnih organizacija u postotku BDP-a (Salamon i sur., 2004, Salamon, 2010).

³ Pridonose svjetskoj ekonomiji s više od 400 milijardi dolara.

⁴ Međunarodna organizacija rada (ILO) napredovala je u procesu kako najbolje mjeriti i vrednovati volonterski rad i njegove utjecaje. Njezin priručnik o mjerenju volonterskog rada (ILO, 2011) ističe važnost njegova mjerenja.

utjecaj u pružanju određenih ekonomskih usluga. To je posebno istaknuto u situacijama kada su pouzdane ekonomske institucije nedostupne, na primjer u mnogim zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama. Osim toga, povjerenje koje organizacije trećeg sektora pomažu stvarati može stimulirati širi gospodarski razvoj (Putnam, 2000) stvaranjem klime unutar koje privatne tvrtke mogu napredovati, ali i potaknuti građane na ekonomsko djelovanje. Sličnu argumentaciju o važnosti povjerenja za ekonomske transakcije u širem smislu iznosi Fukuyama (2000).

Porastom tercijarnog sektora u ukupnoj ekonomiji, gospodarstvo u cjelini sve više počinje nalikovati trećem sektoru u nekim aspektima, uzevši u obzir značenje pružanja socijalnih usluga u ukupnim aktivnostima trećeg sektora. Socijalne, obrazovne, zdravstvene i usluge okrenute prema ljudima još uvijek dominiraju u trećem sektoru.

Kako bi se ekonomski aspekti sagledali u cjelini, Ujedinjeni narodi razvili su priručnik o uključivanju neprofitnih organizacija u sustav nacionalnih računa (UN, 2003). Također, na razini EU izdala se preporuka o otvaranju posebnih podračuna u sustavu nacionalnih računa za treći sektor. Neke su ga zemlje već implementirale, dok su druge napravile značajan pomak u tom smjeru.⁵ Brojne komunikacije naglašavaju gospodarsku važnost novih aktera trećeg sektora, posebice socijalne ekonomije i socijalnog poduzetništva⁶ te njihovu ulogu u gospodarskom napretku Europe, kao i u kvalitetnom zapošljavanju.

3. EKONOMSKI UTJECAJ TREĆEG SEKTORA U HRVATSKOJ – DOSTUPNI PODACI I DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Državni zavod za statistiku ne vodi na prikladan način podatke o trećem sektoru⁷ i tu nisu napravljeni veći pomaci prema vođenju posebnog podračuna u sustavu nacionalnih računa za neprofitne organizacije i socijalnu ekonomiju ili u drugim vrstama učinkovitijeg praćenja.

⁵ http://thirdsectorimpact.eu/site/assets/uploads/post/a-statistical-revolution-in-data-on-the-third-sector-in-europe/TSI_PressRelease_No4_StatisticalRevolutionUnderWay.pdf

⁶ Sumirano u zaključcima *The promotion of the social economy as a key driver of economic and social development in Europe*. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13766-2015-INIT/en/pdf>

⁷ Primjerice, zadruge se u dijelu službene statistike Pravnih osoba prema vrstama pravno ustrojbenih oblika, aktivnosti i područjima NKD-a 2007. vode kao Poduzeća i zadruge zajedno, što je potpuno nerelevantno za analizu, dok se udruge i ustanove vode u kategoriji Ustanove, tijela, udruge, fondovi i organizacije koja je neodređena i nije specifična te su u nju uvrštene udruge, ustanove, gospodarska udruženja, fondovi, pravosuđe, HNB, zaklade, fondacije, političke stranke, društvene organizacije, udruge građana i ostale organizacije. Jedan dio ovih organizacija conceptualno ne postoji u našem kontekstu i čini se da je više „pokušaj“ prevodenja anglosaksonskih pojmova neprofitnih organizacija.

U ovom ćemo se dijelu rada kratko osvrnuti na dostupne podatke o trećem sektoru. Podaci se u službenoj statistici vode nespecifično te se udruge statistički vode zajedno s ustanovama, tijelima, fondovima i drugim organizacijama. No, primjetno je da brojnost organizacija raste tijekom vremena. Također, može se uočiti da većina udruga spada u nespecifičnu kategoriju ostale uslužne djelatnosti (specifičnije u Baturina, 2016.). U Registru udruga u Republici Hrvatskoj pokazuje se trend da je najveći broj udruga u području sporta i rekreacije, zatim kulture, pa socijalnih djelatnosti te obrazovanja znanosti i istraživanja. Prema podacima službenih evidencija i registara, u siječnju 2017. u Hrvatskoj je bilo registrirano 52.238 udruga.⁸ Registar udruga bi bio relevantniji izvor podataka od navedene statističke evidencije. No, donošenjem novog Zakona o udrugama (2015) sve udruge imale su obvezu mijenjanja statuta kako bi se uskladile sa zakonom. Time praktički počinje novo evidentiranje udruga u Hrvatskoj jer bi se one udruge koje ne usklade statut sa zakonom brisale iz registra. Taj posao pokazao se izazovom jer se neprestano mijenja broj udruga navedenih u registru te ga je teško uzeti kao pouzdanog. Također, što se tiče longitudinalne analize, sadašnji su brojevi neusporedivi s prijašnjima uslijed navedenih promjena.

Prema zadnjem dostupnom izvješću o financiranju projekata i programa organizacija civilnog društva iz javnih izvora u 2015. godini (Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, 2017), razvidno je kako je programima i projektima organizacija civilnoga društva iz javnih izvora dodijeljeno oko 1,7 milijardi kuna, od čega se 46,31% odnosi na državni proračun, a na proračune županija, gradova i općina 50,78% dodijeljenih sredstava. Najviše sredstava, 24,10%, odvaja se za socijalne djelatnosti, područje kulture i umjetnosti financirano je s 22,52% ukupnih sredstava, a područje sporta sa 17,62%. Tome treba pribrojiti inozemne izvore koji organizacije civilnog društva relativno uspješno povlače te davanja u općekorisne svrhe. Veoma je malen udio građana koji se koriste mogućnošću davanja u općekorisne svrhe kao poreznom olakšicom (Institut za javne financije, 2009). Davanje u općekorisne svrhe u Hrvatskoj često se odvija u okviru raznih humanitarnih akcija.⁹ Gospodarski subjekti nisu aktivno uključeni u filantropske programe podupiranjem organizacija civilnog društva (Bežovan i Zrinščak, 2007).

Za prihode i rashode udruga i dalje postoje značajne prepreke u dolasku do podataka. Analiza (Božac, 2017) pokazuje da su prihodi udruga u 2016. godini iznosili oko 6,3 milijarde kuna.¹⁰ O broju zaposlenih u udrugama službena

⁸ Podaci se odnose na udruge koje su uskladile svoje statute sa Zakonom o udrugama (NN, 74/2014). Statistički prikaz Ministarstva uprave Broj 5., Ministarstvo uprave Republike Hrvatske, Zagreb, siječanj 2017., dostupno na: [https://uprava.gov.hr/UserDocsImages/Statisti%C4%8Dki%20prikaz//Statisti%C4%8Dki%20prikaz%20br%205%20\(24.01.2017.\).pdf](https://uprava.gov.hr/UserDocsImages/Statisti%C4%8Dki%20prikaz//Statisti%C4%8Dki%20prikaz%20br%205%20(24.01.2017.).pdf) (stanje 31. 12. 2016.). Obrada podataka: Ured za udruge (2017).

⁹ Tako je, primjerice, prema podacima nadležnih ureda državne uprave i Grada Zagreba, u Hrvatskoj u 2014. godini ukupno organizirano 287 humanitarnih akcija, dok je vrijednost ukupno prikupljene humanitarne pomoći u okviru humanitarnih akcija u 2014. godini iznosila 19,677.754 kuna.

¹⁰ No, postoji značajna neravnoteža između organizacija. Primjerice, četiri organizacije s najvećim prihodima (Građanski nogometni klub Dinamo, Hrvatski nogometni savez, Hrvatski olimpijski odbor

statistika ne vodi podatke. Među relevantnima su podaci Ureda za udruge (Ured za Udruge Vlade Republike Hrvatske, 2017.a). U 2015. godini financirana su 36.104 programa i projekti organizacija civilnoga društva na kojima su zaposlene 22.232 osobe¹¹, odnosno oko 1,6 ukupnog broja zaposlenih u Hrvatskoj. K tomu su 51.623 osobe dobile naknadu za rad na temelju ugovora o (autorskom) djelu, dok su 501.663 volontera¹² sudjelovala u provedbi financiranih programa i projekata. Volonterskim radom ekvivalent zaposlenih na puno radno vrijeme bio bi veći.

Iako ima relativno dugu povijest, zakladništvo u Hrvatskoj relativno je slabo istraživano te o njemu nemamo mnogo podataka. Krajem 2015. godine bila je registrirana 221 zaklada¹³ te je sedam fundacija bilo aktivno. Prema područjima djelovanja, dominiraju stipendijske i zaklade iz područja socijalne skrbi (Bežovan, 2018). Broj i veličina ustanova također se ne prati sustavno. To se posebice odnosi na privatne ustanove.¹⁴ Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2017. do 2021. godine procjenjuje njihov trenutni broj na 600 (Ured Za udruge Vlade Republike Hrvatske, 2017.b).

Utjecaj organizacija civilnog društva na zapošljavanje marginaliziranih skupina naglašen je u nekoliko istraživanja, no vide se značajnije prepreke manjka razvoja kombinirane socijalne politike i pluralizma pružatelja socijalnih usluga (Bežovan i sur., 2016.b). Pokazalo se da, osim što su vrijedan partner u razvoju takvih programa, oni proizvode i socijalne inovacije u tom području (Bežovan i sur., 2016.a). Iako se istraživalo ljudske resurse i ulogu trećeg sektora u lokalnoj ekonomiji u obama područjima, ekonomski utjecaj sektora nije se posebno istraživao (Baturina, 2016).

O zadrugarstvu se također u službenoj statistici bilježe samo određeni podaci. Vidimo da je njihov broj malen. Prema podacima izvještaja Hrvatskog centra za zadružno poduzetništvo (2017), 31. prosinca 2016. bilo je 1.218 registriranih zadruga, koje okupljaju 20.483 zadrugara i zapošljavaju 2.595

i Hrvatski autoklub) uprihobile su oko 15% tog iznosa (nešto manje od 1 milijarde kuna). Najveći broj organizacija, njih gotovo 20 tisuća, ima prihode 10 – 50 tisuća kuna (Božac, 2017).

¹¹ Pri tome napominjemo da je isti projekt mogao zatražiti i ostvariti (su)financiranje iz državnog, lokalnog i proračuna trgovačkih društava, zbog čega podaci o broju zaposlenih i broju volontera odstupaju od podataka prikazanih u Registru neprofitnih organizacija za 2015. godinu.

¹² Što se volontera tiče, u 2016. godini u Hrvatskoj smanjen je broj zaprimljenih izvješća o organiziranom volontiranju pri MODMSP-u za 12% u odnosu na prethodnu godinu, što je rezultiralo i smanjenim brojem prijavljenih volontera za 7% u odnosu na 2015. godinu, dok se broj volonterskih sati povećao za 13% u odnosu na 2015. godinu (48.731 volontera /3,3 milijuna volonterskih sati/ vrijednost 12,7 milijuna kuna). Nemaju sve organizacije obvezu izrade izvješća, stoga su podaci ograničenog dosega i značajno manji od onih iz navedenih izvješća o financiranim projektima.

¹³ U zakladnoj se knjizi trenutno nalaze 233 zaklade (7. 11. 2016.). <http://www.app.luprava.hr/RegistarZaklada/faces/WEB-INF/pages/searchForm.jsp>

¹⁴ No, postoje neki registri, poput adresa ustanova Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, gdje možemo naći sve ustanove u socijalnoj skrbi. Također, do određenih se podataka, uz veća ograničenja, može doći u Poreznoj upravi i Ministarstvu financija.

radnika. Pod kategorijom usluge¹⁵ nalazimo samo 175 zadruga. Relativno malo zastupljene su i prošlih godina. Najviše je zadruga, čak 41%, bilo u području poljoprivrede i šumarstva. Prihodi svih zadruga iznosili su 1,627.127.978 kuna, što čini udio od 0,5% BDP-a. Prosječan broj zadrugara po zadrugi bio je 16,81, a prosječan broj zaposlenih osoba 2,13. U izvještaju iz prethodne godine navodi se da dvije trećine zadruga nije imalo zaposlenu osobu. Iako u ovogodišnjem izvještaju nema tih podataka, može se pretpostaviti da se ta zabrinjavajuća činjenica nastavila. Osim podataka o ekonomskoj snazi zadrugarstva, nema mnogo dostupnih istraživanja koje govore o drugim obilježjima njegova ekonomskog utjecaja (Babić i Račić, 2011).

Što se tiče štedno-kreditnih zadruga, koje su također dio trećeg sektora, njihovo preoblikovanje u kreditne unije u Republici Hrvatskoj izvršeno je na temelju Zakona o kreditnim unijama koji je stupio na snagu 1. siječnja 2007. godine. Od ukupno 124 štedno kreditne zadruge, koliko ih je poslovalo krajem 2005. godine, 2011. godine na području RH poslovalo je ukupno 25 kreditnih unija (HUKU, 2012).

O socijalnom poduzetništvu kao području u nastajanju malobrojni su konkretni podaci. Dodatan problem u njihovoj klasifikaciji unutar trećeg sektora jest taj što su socijalna poduzeća jako često hibridne organizacije.¹⁶ Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine predviđa kao jednu od mjera izradu registra socijalnog poduzetništva. Projekt iPRESENT (Šimleša i sur., 2015) daje najpouzdaniju procjenu broja socijalnih poduzeća u Hrvatskoj. Ona je nastala kombinacijom nekoliko baza podataka, procjena i popisa odobrenih projekata socijalnog poduzetništva. Na kraju 2013. godine nalazi se 95 socijalnih poduzeća, a krajem 2014. godine njih 90. Među njima su 44 u pravnom obliku udruge, 31 zadruga, 13 tvrtki s ograničenom odgovornošću te 2 ustanove. Više od polovine postoje duže od 5 godina, a također više od polovine dolazi iz samo triju županija. Prema istom izvoru, 14,4% nije imalo zaposlenika, 40% imalo je 1 – 4 zaposlene osobe, dok ih je samo 6,66% imalo više od 20. Većina organizacija (81,1%) imala je prihod manji od 2 milijuna kuna, 16,66% manji od 100.000 kuna, dok je samo 5,55% imalo prihode veće od 5 milijuna kuna.

Socijalno poduzetništvo razvilo je primjere dobre prakse u radnoj integraciji marginaliziranih skupina, što je do sada istraženo u studijama slučaja (Vidović, 2012; Baturina, 2016) te se pojavljuje u sferi pružanja socijalnih usluga. S druge strane, prva strategija njegova razvoja (Vlada RH, 2015) naglasak

¹⁵ (...) koja je najbliža koncepciji trećeg sektora te u nju spadaju: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, informacije i komunikacije, javna uprava i obrana, obvezno socijalno osiguranje, obrazovanje, poslovanje nekretninama, prijevoz i skladištenje, rudarstvo i vađenje, stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, umjetnost, zabava i rekreacija i ostale uslužne djelatnosti.

¹⁶ Prema organizacijskom obliku, mogu biti: udruge, (socijalne) zadruge, trgovačka društva s ograničenom odgovornošću – d. o. o. te dio privatnih ustanova. U tom se pogledu statistički preklapaju s drugim dijelovima trećeg sektora.

stavlja upravo na područje radne integracije i tu se očekuju daljnji razvoji. Uloga trećeg sektora u promjeni načina gledanja na ekonomiju koji nije prvenstveno usmjeren povećanju profita, već pozitivnoj društvenoj promjeni prepoznaje se u određenim istraživanjima (Vidović, 2012; Puđak i sur., 2016; Knežević i sur., 2017). No, istraživanja o tim obama aspektima ekonomskog utjecaja tek su u povojima.

4. ISTRAŽIVAČKI PRISTUP I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kako je ekonomski utjecaj trećeg sektora relativno neistražen fenomen u Hrvatskoj, istraživanje se temeljilo na kvalitativnom istraživačkom dizajnu. Kvalitativne su metode pogodne za istraživanje fenomena ili koncepata koji su novi i nedovoljno istraženi (Creswell, 2003). Kvalitativni istraživački dizajn unutar kojeg smo se koristili fleksibilnom istraživačkom strategijom (Ritchie i Lewis, 2003) uključio je analizu dokumentacije okvira razvoja sektora¹⁷, kako bi se ustanovio kontekst djelovanja sektora i njegova ekonomskog utjecaja, te polustrukturirane intervju s ključnim dionicima, sudionicima istraživanja¹⁸. Osim teme ovog rada koja se tiče ekonomskog utjecaja trećeg sektora – koji smo sagledavali prema dimenzijama ekonomske snage sektora, zapošljavanja i uključivanja socijalno isključenih skupina, utjecaja na lokalnu ekonomiju, razvoja socijalne ekonomije i poduzetništva te promišljanja novih ekonomskih odnosa – ispitivali su se i tipovi utjecaja.¹⁹

Strategija uzorkovanja sudionika za potrebe intervju temeljila se na namjernom uzorku dionika prema kriteriju „najboljeg informatora“, što bi značilo da su odabrani prema kriteriju kompetentnosti za temu i iskustva/uključenosti u sektor. Kao uzorak odabrano je 16 dionika, i to prema kriteriju da imaju što šire uvide u utjecaj organizacija trećeg sektora, da rade i kontaktiraju sa širokim

¹⁷ Na temelju sekundarnih izvora podataka prikupljenih sistemskom analizom dostupnih izvora na mrežnim stranicama relevantnih državnih tijela, pretraživanjem fakultetske knjižnične i drugih dostupnih mrežnih baza, konzultacijama s nekolicinom stručnjaka u tom području te autorovim uvidima iz literature prikupljene za prijašnja istraživanja o sličnim temama. Sagledane su sve relevantne strategije, zakonski okvir i sektorske analize, što je pružilo uvid u kontekst okruženja trećeg sektora i njegova ekonomskog utjecaja te podlogu glavnom istraživačkom dijelu.

¹⁸ Osim toga, kao dio šireg istraživanja provedeno je šest studija slučaja. Organizacije su bile odabrane metodom intenzivnog uzorkovanja (Patton, 2002: 234), uzevši u obzir kriterije različitih organizacijskih oblika, primarnih svrha, djelovanja u različitim područjima, geografske distribucije te perioda osnivanja. Studije slučaja organizacija koje „proizvode“ određen utjecaj napravljene su kako bi se sagledali načini na koji se taj utjecaj proizvodi. No, one nisu fokus ovog rada, stoga ćemo se na njih tek posredno osvrnuti.

¹⁹ Specifični utjecaj po dimenzijama utjecaja: dobrobit i kvaliteta života; socijalne inovacije; građanska zauzetost, osnaživanje, zagovaranje, izgradnja zajednica; ekonomski utjecaji te utjecaj na ljudske resurse.

krugom organizacija i da su mnogi od njih kao provedbena tijela kontinuirano uključeni u evaluacije i praćenje većeg broja projekata i programa organizacija.²⁰

Strategija analize podataka jest analiza putem nacrtu (Milas, 2005: 603), odnosno prema u nacrtu definiranom tematskom okviru dimenzija mjerenja utjecaja. Strategija analize druge razine tema temeljila se na deduktivno-induktivnom procesu definiranja tema, polazeći od onih definiranih nacrtom, međutim ostavljajući prostor za definiranje novih tema iz analizirane građe, što se dijelom i pokazalo kao slučaj. Pri analizi intervjua koristio se višestruki postupak otvorenog kodiranja u kojem je empirijska građa kodirana iterativno u dvama odvojenim navratima od strane istog istraživača²¹.

Što se etičkih pitanja tiče, ona uključuju informirani pristanak na istraživanje i jamstva anonimnosti (povjerljivosti). Istraživanje je zadovoljilo navedene kriterije i dobilo dopusnicu etičkog povjerenstva nadležnog fakulteta.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Iako možemo samo djelomično pratiti trendove uslijed nedovoljnog praćenja sektora od strane službene statistike, svi pokazatelji potvrđuju mišljenje da sektor raste u ekonomskom smislu, posebno zapošljavanja i prihoda. Između ostaloga, pojedini dionici smatraju da ima određenu ekonomsku snagu koja je značajna u društvu te da i svojim obujmom i djelovanjem nije zanemariv čimbenik službene ekonomije. Ispitanici naglašavaju da treći sektor raste i da se može zaključiti kako njegova ekonomska snaga raste. S druge strane, oni vide izazove veće diverzifikacije sredstava utoliko što ona dolaze dominantno iz javnih izvora. U tome se, primjerice, naglašavaju kapaciteti sektora za povlačenje sredstava iz EU fondova.

²⁰ Stoga smo u uzorak uključili predstavnike dionika politika u vidu stručnjaka iz ministarstava koja imaju najveći obujam financiranja organizacija trećeg sektora te aktivno surađuju, dodjeljuju sredstva i evaluiraju projekte. Osim toga, uključili smo predstavnike Vladina ureda za udruge i Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva kao onih koji aktivno rade ne samo na alokaciji sredstava nego i razvoju trećeg sektora te imaju, moguće, ponajviše uvida u njegovo stanje i utjecaj. U uzorak su uključene glavne granske organizacije ili mreže koje imaju uvide u stanje zadruga, socijalnih poduzeća i ustanova. Intervjuirane su i osobe s dugogodišnjim iskustvom rada u sektoru koje su bile ili jesu predstavnici u Savjetu za razvoj civilnog društva, imaju uloge predstavnika organizacija civilnog društva pri Europskom gospodarskom i socijalnom odboru ili su dionici u organizacijama koje su potporni resurs za razvoj trećeg sektora. Na kraju, u uzorak su, prema sličnoj logici, uključeni predstavnici svih regionalnih zaklada koji potiču razvoj trećeg sektora. Oni imaju uvide o razvoju zakladništva, ali uslijed svog stalnog financiranja i evaluiranja utjecaja projekata u zajednici imaju informacije o utjecajima širokog kruga organizacija, posebice na lokalnoj razini. Intervjui su se provodili u razdoblju od 17. ožujka 2016. do 18. travnja 2016. godine.

²¹ Iako je uobičajen postupak da se višestruko kodiranje vrši provjeravanjem strategije kodiranja i interpretacije rezultata od strane drugog nezavisnog istraživača (Barbour, 2001), zbog karaktera istraživanja to ovdje nije bilo prikladno primijeniti.

Tablica 1.

Ekonomska snaga sektora i dostupnost resursa

Ekonomska snaga sektora
<i>KD7: „Godišnje zapošljava oko dvadesetak tisuća ljudi, to je još uvijek respektabilan broj zaposlenih, ne tako velik kao u drugim zemljama Europske unije, negdje na razini 2% su trendovi. To ipak upućuje na činjenicu da treći sektor ima ekonomsku snagu ali se u javnosti još uvijek to krivo tumači. Znači doprinos civilnog društva se još uvijek ne tumači toliko u kontekstu toliko doprinosa zapošljavanju, jačanju na kraju krajeva kompetencija pojedinih socijalno ugroženih skupina za integraciju na tržište rada, doprinos za stvaranje novih ekonomskim vrijednosti i tako dalje.“</i>
<i>KD3: „Mislim da je civilni sektor jedan od najbrže rastućih sektora koji je doživio stopu rasta u zapošljavanju. Ono što se nije prije moglo pojmiti a netko danas ima karijeru od dvadeset godina kontinuiteta rada u civilnom sektoru.“</i>
<i>KD10: „Sad kad gledam što se sve radi u Hrvatskoj, koliko organizacija postoji unutar trećeg sektora, koja sredstva se alociraju kroz treći sektor i što od svega toga se spušta nazad u zajednicu na različite načine, definitivno ja bih rekla da to je jedan od jačih segmenata u Hrvatskoj. Sviđalo se to nekom ili ne.“</i>
Dostupnost resursa
<i>KD7: „To je nekih amo recimo četiri i pol milijarde kuna godišnje, to su isto sve značajni podaci. Ono što je tu važnije je struktura tih prihoda koji ipak pokazuju da se polovica tih prihoda oslanjaju na dotacije iz javnih izvora... dakle ja bih očekivao da buduće ta struktura prihoda ipak se nešto više diverzificira jer to isto pokazuje snagu, održivost sektora.“</i>
<i>KD3: „Još kada uzmeš u obzir da masa tih sredstava dolazi iz EU i da grant sheme od početka samo, od kad imamo Europske fondove, da udruge 100% maltene povlače sredstva koja su namijenjena njima i sudjeluju u drugim natjecanjima koji nisu namijenjeni za udruge i to bi se trebalo računati.“</i>

Ispitanici se slažu da je utjecaj trećeg sektora u uključivanju na tržište rada marginaliziranih skupina značajan. Iako određeni ispitanici imaju zadržku prema dosegu tog utjecaja, i dalje drže da je treći sektor značajniji od države i privatnog sektora za te skupine i njihovu integraciju. Osim marginaliziranih skupina, ispitanici napominju da područje socijalnih usluga, pored utjecaja koji proizvodi, ima i bitno obilježje feminizacije i integracije ženske radne snage. Treći sektor daje prilike i manjinama te utječe na promjenu stereotipa usmjerenih na njih. Organizacije trećeg sektora djeluju kao jedino rješenje za mnoge skupine. No, u nekim situacijama i kao prvi korak k većoj integraciji na tržište rada i zasigurno prvi korak k integraciji u život društva. Izvor su ranog iskustva, ali u mnogim situacijama i izvor identiteta te predstavljaju važne životne resurse. U tom smislu ispitanici percipiraju i jačanje sociopoduzetničkih inicijativa koje upravo u tim domenama nalaze prostor svog djelovanja. To se, prema percepciji ispitanika, čini kao važan prostor za jačanje inicijativa usmjerenih socijalnoj i ekonomskoj integraciji teže zapošljivih skupina.

Tablica 2.

Utjecaj na uključivanje marginaliziranih skupina

Uključivanje marginaliziranih skupina
<i>KD4: „Pa definitivno, bez daljnjeg. Mislim ja sam vidjela da u nekim zajednicama pogotovo manjine, tipa romska, srpska manjina se nigdje druge ne bi mogli zaposliti, nego vidim da rade u tim organizacijama. Opet kažem bivši ovisnici, vidjela sam krasne inicijative sa bivšim zatvorenicima u nekim udrugama za zaštitu životinja. Mislim, šansu morate dati nekome da ponovno se uključi i da je ponovno koristan. Beskućnici vidim da se ponovno uključuju kroz civilne udruge. Tako da je tu, nekako je lakše kroz civilne udruge ekonomska integracija tih skupina. Tako je lakše nego ih zaposliti negdje. I u stvari se imati priliku javiti i dobiti posao drugdje ako si odbačen. Spremniji su pružiti priliku definitivno.“</i>
<i>KD7: „Velik broj organizacija civilnog društva je zapravo odskočna daska za dobar dio socijalno ugroženih skupina za integraciju na tržište rada. Mnogi mladi koji nemaju nikakvog iskustva često prvo iskustvo stječu u organizacijama civilnog društva ili drugim organizacijama trećeg sektora. ... Rekao bih da su organizacije civilnog društva i treći sektor ne samo poslodavac samo takav nego i važan poligon za razvoj kompetencija velikog broja socijalno ugroženih skupina i integraciju na tržište rada.“</i>
Razvoj socijalnog poduzetništva
<i>KD14: „Kada razgovaram o društvenom poduzetništvu onda postojeći društveni poduzetnici često kažu mi ne želimo da se nas gleda samo u zapošljavanju socijale, marginaliziranih skupina itd. Međutim kao policy maker vidim situaciju da do sada u svim projektima gotovo ne gotovo nego zapravo u samim projektima koje smo imali, koji su imali elemente socijalnog poduzetništva je to bilo usmjereno na marginalizirane skupine u bilo kojem obliku. Dakle od djece do starijih osoba.“</i>
<i>KD15: „Onda mi se čini da društveno poduzetništvo ukoliko ga radi udruga ili neka socioekonomska ustanova ili organizacija i tako dalje, koje će možda zapošljavati neke teško zapošljive osobe ili marginalizirane osobe je vrlo važno. Jer onda se miče taj problem socijalni problem sa države. I onda je zato jako bitno“.</i>

Iako se uloga trećeg sektora u lokalnim zajednicama drži značajnom, do sada se nije posebno razmatralo utjecaj trećeg sektora na lokalnu ekonomiju. Prema percepciji različitih sudionika istraživanja, ti su utjecaji prepoznatljiviji. Ti multiplicirajući efekti za lokalnu ekonomiju koji se u organizacijama trećeg sektora prepoznaju u rashodima, korištenju uslugama, isplati plaća i poreza jesu područje koje daje novi prostor djelovanja lokalnoj ekonomiji i pospješuju njezin rast. Međutim, čini se da lokalna zajednica još uvijek ne prepoznaje taj doprinos.

Tablica 3.

Utjecaj trećeg sektora na lokalnu ekonomiju

<p><i>KD6: „Taj indirektni vidim u kontekstu gdje one imaju kroz svoje dobavljače, znaš mi 68% love trošimo na lokalnom nivou, znači lokalnu zajednicu, 68% love se opet nekako redistribuira ili opet se neko zapošljava ili oni opet plaćaju neke druge dobavljače, porez opet ide unutra. Taj je efekt multiplicirajući. I to je nešto što bi isto vrijedilo izmjeriti. Jer ako znaš od 32% mi smo već 1,79 uplatili u državni proračun, onda od 68% dobavljača platiti, možda dođemo do 2-3 kune, a 1 naprema 3 je sigurno značajan pokazatelj... Znaš, šta se dešava sa našim novcem koji su utrošili zaposlenici naših dobavljača opet u lokalnoj zajednici. Kužiš, mi smo platiti nekog pa je on dobio plaću pa je on od svoje zajednice kupio od poljoprivrednika nešto. To je taj utjecaj ekonomski koji je velik.“</i></p>
<p><i>KD4: „Pa mislim definitivno, oni plaćaju porez, prirez, kupuju usluge svoje, žive tu. Sve što imaju troše opet u toj lokalnoj zajednici s tim da sredstva i ono što osiguraju troše tamo gdje žive i rade. A da ne kažem i da povezuju sve, tako da je. Mislim da je to vrlo vrlo značajno.“</i></p>

Osim toga, ekonomskim utjecajem smatra se nastanak novih tipova poduzetničkih inicijativa koje do sada nisu imale mjesto u *mainstream* ekonomiji, a dobivaju prostor u trećem sektoru. To se prvom redu, prema percepciji ispitanika, odnosi na sociopoduzetničke inicijative koje se pojavljuju u Hrvatskoj posljednjih godina, dok ekonomija solidarnosti, koja ima neke pozitivne primjere, još uvijek nije toliko percipirana kao probitačno područje. Takve dimenzije utjecaja nisu još dovoljno razvijene i prepoznate.

Tablica 4.

Novi tipovi poduzetničkih inicijativa

<p><i>KD3: „Je i logično da dolazi iz trećeg sektora jer u ovom načinu ekonomskog djelovanja nije profit bazičan nego i društveno dobro, naravno da se ide i za profitom i što je veći profit, i onda je iz tog profita ne profita nego prihoda veći i dijeljenje kasnije tim kojima treba, nova proizvodnja i tako dalje.“</i></p>
<p><i>KD5: „A što se tiče socijalnog poduzetništva, mislim da je pružanje socijalnih usluga upravo jedan komad u kojem to može cvjetati. Potaknuti zapošljavanje, poboljšati kvalitetu življenja ljudi na tom području. Te skupine s kojima se bave. Kad vi pogledate koliko bi se ljudi moglo zaposliti.“</i></p>
<p><i>KD10: „Postoje pozitivni iskoraci, apsolutno da postoje pozitivni iskoraci, postoje organizacije koje, uspijevaju i privući pozornost i ostvarivati partnerstva sa ne znam profitnim sektorom recimo u tom još uvijek vrlo, vrlo rubno. Dakle da nije taj potencijal trećeg sektora, odnosno što bi treći sektor mogao ponuditi u dijelu socijalnog poduzetništva recimo da nije u dovoljnoj mjeri prepoznat i jasno vidljiv.“</i></p>

U smislu promišljanja ekonomskih odnosa u društvu na drugačiji način, većina sugovornika smatra treći sektor značajnim mjestom. U njemu se mnoge ideje promišljaju, pokušavaju artikulirati u javni prostor i sugerirati neke nove putanje ekonomskog razvoja. U sferi ekonomskih odnosa treći sektor više nego tržište stavlja naglasak na vrednovanje principa javnog dobra. Jednim se dijelom i naglašavaju principi djelovanja trećeg sektora koji unose vrijednosti u ekonomske odnose. U tome se ističu i neke konkretne pozitivne promjene koje su pojedine organizacije donijele u vidu razvoja ekonomije solidarnosti kao novog koncepta u Hrvatskoj. No, s druge strane, ipak je više naglašen potencijal i očekivanja za vrijednosne promjene u razmatranju ekonomije koje sektor može donijeti.

Tablica 5.

Promišljanje ekonomskih odnosa

<i>KD4: „Pa naravno, ja mislim da kapitalizam generalno ne daje puno mogućnosti bez civilnog sektora uopće promišljanja na neku vrstu čovječnosti, solidarnosti osim da je novac mjerilo svega. Znači tu meni organizacije civilnog društva imaju značajnu ulogu.“</i>
<i>KD15: „Ali jedini. Znači ja, mislim na žalost ne možemo reći da ih nema među poduzetnicima, gospodarstvenicima, ne možemo reći da nema ljudi koji su osviješteni i koji žele nešto vratiti svojoj zajednici i koji ne trče samo za profitnom i tako dalje. Ali mislim da su ljudi koji su u tom trećem sektoru, možda malo socijalno osjetljiviji, i koji su možda malo osviješteniji i društveno i ekonomski i tako dalje.“</i>
<i>KD6: „Velim ti grupe solidarne razmjene ne bi bile da nije bilo zмага, da nije bilo grupa solidarne razmjene, niko nikad ne bi krenuo sa potrošačkim zadrugama kao nekim modelom. Znači sve je imalo neke vrlo, u tri godine nekakav svoj multiplicirajući efekt, sad se već dešavaju akcije potrošačkih zadruga koje se vjerojatno nikad ne bi desile a od 91-e imamo potrošačke zadruge kao oblik u zakonu.“</i>
<i>KD6: „Upravljanje javnim resursima, javnim dobrima. To će tek sad kreniti kroz društveno kulturne centre, društvena poduzeća, sve više će se pokazivati potreba i utjecaj. A znaš pa mislim, građani udruženi u neko društveno poduzeće, sigurno puno bolje upravljaju igralištem, bazenom, itd.“</i>

Kao neke od značajnih prepreka dionici percipiraju se zakonska ograničenja i sumnje prema gospodarskim djelatnostima organizacija trećeg sektora. Na njihovu proaktivnost i uključivanje u aktivnosti kojima se može ostvariti prihod na tržištu gleda se skeptično. One se ne potiču i još uvijek nije izgrađena infrastruktura za ovakav tip djelovanja. No, u percepciji dionika razmatraju se i prepreke od strane samih organizacija sektora. Manjak kvalitetnih ljudskih resursa u organizacijama, posebice u smislu poduzetničkog znanja i vještina, još je uvijek prisutan. On ide „ruku pod ruku“ s manjom svijesti organizacija o mogućnostima uključivanja u ovakav tip djelovanja, što je dodatno ograničenje većem ekonomskom utjecaju sektora.

Tablica 6.

Prepreke većem ekonomskom utjecaju trećeg sektora: društvena razina i razina organizacija

Društvena razina
<i>KD1: „Nije na odmet razmisliti, mučniti glavnom pa vidjeti u okviru zakonskog okvira koliko se poreznom politikom može osloboditi poslovni sektor na način da ide u osposobljavanje ili zapošljavanje marginaliziranih skupina ili bilo kojih osoba a koje će na taj način se maknuti sa socijalne pomoći ili burze rada ili slično.“</i>
<i>KD11: „Znam da se dio organizacija dosta bavi uređivanjem cijelog ovog sustava sa javnim nabavama što može ti dio i rješenja za ovu situaciju i ogroman prostor. E sad će tu opet opet biti, jedno je urediti zakonski okvir, a drugo je vidjeti koji su kapaciteti trećeg sektora da osiguravaju neku kvalitetu ili roba ili usluga ali, ja općenito mislim kada gledam oni neki trokut, da smo u ekonomiji najmanje educiraniji i najmanje vidimo koliko je ona bitna i gdje je tu sve naša moguća uloga, gdje je tu naša moguća participacija da i ekonomiju činimo održivijom i pravednijim.“</i>
Razina organizacija
<i>KD14: „Ne dovoljno što djelomično proizlazi iz njihove neupućenosti, mislim da imaju svi skupa manjak znanja o poduzetništvu, o svim aspektima od računovodstva do izrade poslovnih planova, do svega toga vezanog, kako pokrenuti biznis i kako poslovati. Onda mislim da se premalo pažnje čak i u onima koji imaju veliki potencijal primjerice u zdravoj hrani, da se premalo pažnje, odnosno posvećuje recimo izgledu tih proizvoda, dizajna, neki elementi koji zapravo će odvojiti proizvod od ostalih proizvoda.“</i>
<i>KD16: „Čini se da zapravo je to bilo dugo zapostavljeno, možda nije bilo dovoljno saznanja ili možda nije bilo dovoljno sposobnosti nekih od organizacija koje su za tako nešto imali perspektivu jer imamo veliki broj organizacija koje su u području ekologije ili socijalnih usluga koje na taj način nisu razmišljale.“</i>

6. RASPRAVA

Što se tiče ekonomskog utjecaja, značajnim se procjenjuje i sama ekonomska snaga sektora koja se očituje u njegovu broju zaposlenih te u prihodima i rashodima koje svojim djelovanjem generira, što pokazuju i dostupni podaci. Primjetno je da sektor raste i premda još uvijek nije mjerljiv s nekim većim sektorima, njegova ekonomska snaga nije zanemariva. Pritom je važno napomenuti da uslijed nesustavnog praćenja statistike ti podaci nisu sasvim na raspolaganju (Bežovan i sur., 2016.b). U zapošljavanju u posljednjim dvjema godinama postoji mnogo nestabilnosti potaknutih određenim političkim odlukama s nepovoljnim posljedicama za održivost organizacija i zadržavanje radnika u sektoru (Baturina, 2016).

Utjecaj na zapošljavanje marginaliziranih skupina primjetan je, ali se očekuju daljnji pomaci: u nekim situacijama kao prvi korak k većoj integraciji na tržište rada i zasigurno prvi korak k integraciji u društveni život. Tu dionici istraživanja vide i daljnji prostor za razvoj sociopoduzetničkih inicijativa upravo za te svrhe. Strategija za razvoj društvenog (socijalnog) poduzetništva trebala bi u tome biti značajan poticaj, no postavlja se pitanje koliko su njezine mjere

ostvarive (Baturina, 2016.b), posebice imajući u vidu kašnjenja s provedbom koja je opterećuju od početka. Sektor bez poticaja za sada ostvaruje skromne dosege (Šimleša i sur., 2016).

Dionici vide sektor kao potencijal razvoja nove vrste poduzetništva koja bi u fokus stavila opće dobro, kao i promišljanja ekonomije i ekonomskih odnosa. Organizacije sa svojim djelovanjem imaju utjecaj u sagledavanju načina na koji se koriste ekonomski resursi te poduzetničkih principa za postizanje općedruštvenih ciljeva. To se, prema percepciji ispitanika, ponajprije odnosi na sociopoduzetničke inicijative na koje smo se osvrnuli i koje se pojavljuju u Hrvatskoj posljednjih godina, dok ekonomija solidarnosti koja ima neke pozitivne primjere još uvijek nije toliko percipirana kao probitačno područje. No, u tome su značajne prepreke nepovoljan okvir za razvoj gospodarskih djelatnosti trećeg sektora (Bežovan i sur., 2016.b) i nedovoljno razumijevanje prednosti koje bi takav tip djelovanja mogao donijeti. Manjak *policy* i institucionalnog okvira za razvoj socijalnog poduzetništva i ekonomije, pri čemu se posebno ističe porezni status, uvelike umanjuje utjecaje u ovom aspektu (Baturina, 2016).

U trećem sektoru također se mnoge ideje promišljaju, pokušavaju se artikulirati u javni prostor i sugerirati neke nove putanje ekonomskog razvoja ili načina na koji se obavlja poduzetništvo. Jedan je od primjera Zadruga za etičko financiranje koja uvodi nove principe i standarde u naš bankarski i društveni kontekst. Često nejasne nadležnosti na razini ministarstava i provedbenih tijela koje idu zajedno s manjkom razumijevanja i općenitog poznavanja ovog dijela trećeg sektora čine razvoj tog područja dodatno krhkim i fragmentiranim.

Iako je financiranje značajan problem koji bi pridonio većem ekonomskom utjecaju u Hrvatskoj, inovativni mehanizmi financiranja nisu razvijeni (Kadunc i sur., 2014; Singer i sur., 2015). Relativno izdašna sredstva, koja strategija razvoja društvenog poduzetništva predviđa angažiranjem značajnih EU sredstava za te svrhe, uslijed upitnosti kapaciteta za administraciju sredstava, ali i podrazvijenog sektora i njegovih potencijala za apsorpciju, upitne su svrsishodnosti (Baturina, 2016). Administracijski kapaciteti javne uprave ograničavaju održivost i financiranje šireg sektora.²² S druge strane, nužna je nova strategija razvoja zadugarstva koja bi barem mogla biti poticaj da se promovira i podrži ovaj sasvim zanemaren sektor. Ekonomski utjecaj uvelike ovisi o financijskim sredstvima na raspolaganju. Do sada, kao što smo prikazali, sektor je ponajviše bio financiran iz javnih izvora te u posljednje vrijeme sve više iz fondova EU. Veliko je pouzdanje u sredstva EU fondova, na koja se gotovo gleda kao na panaceju za sve probleme. Pri tome je važno napomenuti da je učinkovitost sektora u povlačenju EU sredstava značajna. Utjecaj sektora kroz specifične teme koje se financiraju (primjerice, zapošljavanje žena, mladih ili socijalno isključenih skupina) dovodi do izazova koordinacije i planiranja kako bi

²² Primjerice, u okviru Operativnog programa „Učinkoviti ljudski potencijali“ od planiranih 19 natječajâ, u 2016. godini raspisano je samo 6.

se sredstva optimalno usmjerila i treći sektor s pomoću njih ostvario željeni utjecaj.

Također, ne manje važno, vidi se ekonomski utjecaj sektora na lokalnu ekonomiju na koju je on upućen svojim djelovanjem, gdje sektor često proizvodi multiplicirajuće efekte. No, lokalni socijalni programi, koji su prostor djelovanja i potencijal ekonomskog utjecaja sektora, ne razvijaju se koordinirano (Stubbs i Zrinščak, 2012) i često otvaranje prostora organizacijama trećem sektoru ovisi o političkim odnosima u lokalnim zajednicama (Baturina, 2016).

Strukture podrške sastavna su komponenta razvoja sektora, koja multiplikacijom efekata osnaženih organizacija pridonosi i njegovu većem utjecaju. Sustavni kapaciteti u Hrvatskoj u tom se pogledu oslanjaju više na vrijedne i često usamljene pojedince²³ nego što postoji osmišljena strategija djelovanja. Institucije se uglavnom gledaju kao javne, ali zatvorene. S druge strane, u Hrvatskoj se ne može govoriti o značajnijoj razvijenosti kombinirane socijalne politike, koja bi se temeljila na procesima hibridizacije sustava, načelima suvladavine i suproizvodnje usluga, civilnosti i posredničke uloge neprofitnih organizacija (Matančević, 2014). To je prostor većeg ostvarivanja društvenog utjecaja, ali i onog ekonomskog, prije svega otvaranjem više prostora (socijalnom) poduzetništvu u pružanju usluga, što bi utjecalo na rast prihoda, zapošljavanja u sektoru i njegov udio u BDP-u. Pri tome još nismo u dovoljnoj mjeri osvijestili suupravljanje (Pestoff i Brandsen, 2008) koje odražava pluralizaciju i hibridizaciju pružatelja usluga te podrazumijeva suradnju trećeg sektora i države u pružanju usluga, čime bi se ojačao ekonomski, ali i društveni utjecaj sektora.

Bitno je napomenuti da doprinos suproizvođenja demokratizaciji javnih politika manje izvire iz broja dionika trećeg sektora prisutnih u politici nego iz kvalitete odnosa koji se stvaraju između države i trećeg sektora (Vaillancourt, 2009). Sličan je slučaj i u pogledu socijalnih inovacija. Održivost socijalnih inovacija može biti zajamčena novim odnosima koji stupaju na snagu, posredovana socioekonomskim faktorima u kojima su sektori sve više upućeni na suradnju, mijenjajući načine na koje se rade stvari. Otvarajući prostor novim ekonomskih oblicima koji izvire iz praksi trećeg sektora ojačali bi se i modernizacijski kapaciteti socijalne države. Stoga je za sagledavanje okvira utjecaja značajna i institucionalna podrška, koja je u hrvatskim uvjetima manjkava.

²³ Iako postoje određeni primjeri poput CEDRA-e u sferi socijalnog poduzetništva ili, pak, Hrvatskog centra za zadružno poduzetništvo u sferi zadrugarstva, njihovi su kapaciteti ograničeni i ne možemo govoriti o sustavnoj podršci. To se posebno vidi na primjeru centara znanja za društveni razvoj koje je delegirala Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva i dosega podrške koju daju organizacijama civilnog društva. Pozitivniji su primjeri regionalni centri podrške razvoju civilnoga društva.

7. ZAKLJUČAK

U većini se rasprava o trećem sektoru naglasak stavlja na pozitivan društveni utjecaj koji on proizvodi. Stoga je cilj ovog rada bio prikazati određene, dijelom zanemarene, aspekte ekonomskog utjecaja trećeg sektora u Hrvatskoj. Tri su ključna aspekta tog utjecaja i preporuka za njihovo unapređenje i daljnje istraživanje.

Prvi je ekonomska snaga sektora koja se očituje u njegovu broju zaposlenih, kao i u prihodima i rashodima koje svojim djelovanjem generira te je ispitanici procjenjuju značajnom. Primjetno je da sektor raste, a premda još uvijek nije mjerljiv s nekim većim sektorima, njegova ekonomska snaga nije zanemariva. Pri tome je važno napomenuti da se uslijed neadekvatnih statističkih podataka očekuje značajan napredak u njihovu praćenju. Statistički podaci predstavljaju „osobnu iskaznicu trećeg sektora“, a osim određenog legitimiteta samog sektora, omogućuju i veću međunarodnu usporedivost, stoga je nužno ojačati kapacitete Državnog zavoda za statistiku u tom području.

Utjecaj na zapošljavanje marginaliziranih skupina primjetan je, no tu se očekuju daljnji pomaci. Ipak, sektor je mnogim skupinama u nepovoljnom položaju prvi korak k integraciji. Tu se vidi i daljnji prostor za razvoj sociopoduzetničkih inicijativa upravo za te svrhe. Nužno je otvoriti prostor socijalnim inovacijama u tom području. Također, potiče se korištenje eksperimentalnim istraživanjima za dobivanje kvalitetnijih uvida u učinkovitost rada organizacija u tom području, kao i detaljnija usporedba onoga što treći sektor radi s državnim politikama (poput aktivnih politika zapošljavanja) i onime što radi privatni sektor.

Treći je aspekt potencijal sektora za razvoj nove vrste poduzetništva koja bi u fokus stavila opće dobro, kao i promišljanja ekonomije i ekonomskih odnosa. No, u tome su značajne prepreke nepovoljan okvir za razvoj gospodarskih djelatnosti trećeg sektora i nedovoljno razumijevanje prednosti koje bi takav tip djelovanja mogao donijeti. Također, ne manje važno, u ovoj dimenziji vidi se utjecaj sektora na lokalnu ekonomiju na koju je on upućen svojim djelovanjem, gdje često proizvodi multiplicirajuće efekte za lokalne ekonomije. Djelovanje trećeg sektora može jačati i povjerenje i socijalni kapital u zajednicama, posebice lokalnim, i podupirati ekonomsku demokraciju. Recentna ekonomska kriza dodano je potaknula promišljanje ekonomskih odnosa, što je potaknuto i činjenicom da se, primjerice, jedan dio organizacija trećeg sektora, onaj socijalne ekonomije, pokazuje otpornijim na krizu (Borzaga i Galera, 2013). Međutim, razmatranje ovih utjecaja tek je u začetku.

Glede budućnosti financiranja, EU perspektiva socijalne politike sve više govori o socijalnom ulaganju (više u Babić i Baturina, 2016), kao i o ulaganju za utjecaj, primjerice, obveznicama društvenog utjecaja. U Hrvatskoj su stidljivi pokušaji određenih banaka za takvim investicijama. No, u svim sektorima manjka inovacija, pa tako i inovativnih financijskih instrumenata koji bi potaknuli takvu vrstu ulaganja. Oni bi ojačali ekonomski utjecaj sektora djelujući kao izvor

sredstava koji bi omogućio njegovo djelovanje. No, moguće je i dvosjekli mač ako bi se postavilo nova očekivanja od sektora u smislu da kriteriji dodjele sredstava guraju sektor kako bi postao sve sličniji privatnom (Fonović i sur., 2016). Sektor civilnog društva već je neko vrijeme upućen na samoodrživost²⁴, dok je tržišna djelatnost socijalnih poduzeća tek u začetku (Šimleša i sur., 2016).

Preporuke za daljnji razvoj ekonomskog utjecaja trećeg sektora odnosile bi se na nekoliko aspekata. Jedan se tiče prepoznavanja važnosti i uloge sektora od strane dionika politika. Prostor za inicijative koje su povezane s kombiniranom socijalnom politikom ili, pak, sa socijalnim inovacijama još nije osvijestjen, a prostor je kreativnih i poduzetnih inicijativa trećeg sektora. Država ne prepoznaje treći sektor kao partnera u razvoju i modernizaciji društva. Takvo prepoznavanje i partnerski odnos doveli bi do stabilnijih poslova u sektoru. S druge strane, ni tekuće strategije koje naglašavaju ekonomski utjecaj trećeg sektora (poput Strategije razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine) ne implementiraju se prikladno. Zadrugarstvo još uvijek čeka strategiju koja bi potaknula njegov razvoj. Što se tiče financiranja, porezni okvir trebao bi biti prilagođeniji za gospodarsku djelatnost trećeg sektora. Osim toga, korak naprijed bilo bi otvaranje većeg prostora trećem sektoru unutar sustava javne nabave većim vrednovanjem kriterija društvenog utjecaja.²⁵ Potrebno je jačati i vještine i obrazovanje za rad u trećem sektoru. Te teme još nisu sustavno ušle u sveučilišnu nastavu²⁶, a civilno društvene perspektive nema ni u srednjoškolskoj nastavi uslijed previranja oko građanskog odgoja i kurikularne reforme.

Često se gleda samo ekonomski doprinos privatnog sektora, čak nešto rjeđe i države. Ovaj je rad stoga manji doprinos sagledavanju ekonomskog utjecaja trećeg sektora, koji se osim u klasičnih pokazateljima zapošljavanja i prihoda, udjela u (lokalnoj) ekonomiji, očituje i u „hibridnim“ sferama socijalne i ekonomske integracije marginaliziranih skupina te u progresivnim pokazateljima u mijenjaju percepcije o tome kakav se tip ekonomskih odnosa može razviti u koncepcijama dobrog društva u 21. stoljeću. No, o ovim je temama potreban već naznačen daljnji razvoj istraživanja, kao i sustavna praćenja podataka u službenoj statistici.

²⁴ U istraživanju Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva (2012) 41,8% organizacija civilnog društva samofinanciranje navodi kao izvor prihoda, a čak 21,9% tvrdi da je samofinanciranje njihov glavni izvor prihoda.

²⁵ Naravno, u onim područjima u kojima sektor može pružiti kompetitivne usluge ili robe, za što postoje primjeri pozitivnih europskih praksi.

²⁶ Primjer inovativnih načina poboljšavanja obrazovanja i prakse jest i trenutni natječaj „Podrška razvoju partnerstava organizacija civilnog društva i visokoobrazovnih ustanova za provedbu programa društveno korisnog učenja“, koji financira Europski socijalni fond, u kojem se razvija partnerstvo trećeg sektora.

LITERATURA

Babić, Z., Baturina, D. (2016). „Koncept socijalnih investicija kao odgovor na krizu i nove izazove socijalne države: trendovi i perspektiva“. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 23, No. 1, pp. 39-60.

Babić, Z., Račić, D. (2011). „Zadrugarstvo u Hrvatskoj: trendovi, pokazatelji i perspektiva u europskom kontekstu“. *Sociologija i prostor*, Vol. 49, No. 191 (3), pp. 287-311.

Barbour, R. S. (2001). „Checklist from improving rigour in qualitative research: a case of tailwagging the doog?“. *BJM*, Vol. 322 (7294), pp. 1115-1117.

Baturina, D. (2016). *Utjecaj trećeg sektora na socio-ekonomski razvoj Republike Hrvatske*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb.

Bežovan, G. (2018). *Civilno društvo i kombinirana socijalna politika* (radna verzija poglavlja). U: Puljiz, V., Bežovan, G., Matković, T., Šučur, Z., Zrinščak, S. (ur.). *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet.

Bežovan, G., Matančević, J. (2017). *Civilno društvo i pozitivna promjena*. Zagreb: Školska knjiga.

Bežovan, G., Matančević, J., Baturina, D. (2016.a). „Socijalne inovacije kao doprinos jačanju socijalne kohezije i ublažavanju socijalne krize u europskim urbanim socijalnim programima“. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 23, No. 1, pp. 61-80.

Bežovan, G., Matančević, J., Baturina, D. (2016.b). „External and Internal barriers to Third Sector Development-Croatia“. Working paper part of work package 5 „External and Internal barriers to Third Sector Development“ of the research project entitled „Third Sector Impact“.

Bežovan, G., Zrinščak, S. (2007). *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

Borzaga, C., Bodini, R., Carini, C., Depedri, S., Galera, G., Salvatori, G. (2014). „Europe in Transition: The role of Social Cooperatives and Social Enterprises“. *EURICSE Working Paper*, No. 69/14, 17 pp.

Borzaga, C., Galera, G. (2013). *Promicanje razumijevanja zadruga u stvaranju boljeg svijeta. Doprinos EURICSE-a Međunarodnoj godini zadruga*. Čakovec, Zagreb: CEDRA Čakovec, Hrvatski savez zadruga.

Božac, M. (2017). *Dijagnostička analiza poslovanja civilnog društva u Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb: Ekonomski fakultet.

British Council (2014). *What will Social Enterprise look like in Europe by 2020?*. Manchester: British Council.

Chaves, R., Monzón, J. L. (2012). „Beyond the crisis: the social economy, prop of a new model of sustainable economic development“. *Service Business. An international journal*, Vol. 6, No. 1, pp. 5- 26.

Clark, A. (1998). „Measures of Job Satisfaction. What Makes a Good Job? Evidence From OECD Countries“. *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers*, No. 34, 42 pp.

Corry, O. (2010). „Defining and Theorizing the Third Sector“. U: Taylor, R. (ur.). *Third Sector Research*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.

Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Crouch, C. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Davister, C., Defourny, J., Gregoire, O. (2004). „Work Integration Social Enterprises in the European Union: An Overview of Existing Models“. *EMES Working Paper*, No. 04/04, 29 pp.

Defourny, J. (2014). „From Third Sector to Social Enterprise: A European Research Trajectory“. U: Defourny, J., Hulgard, L., Pestoff, V. (ur.). *Social Enterprise and the Third Sector, Changing European Landscapes in a Comparative Perspective*. London, New York: Routledge.

Defourny, J., Nyssens, M. (2008). „Social enterprise in Europe: recent trends and developments“. *Social enterprise journal*, Vol. 4, No. 3, pp. 202-228.

Drummond, M. F., Sculpher, M. J., Torrance, G. W., O'Brien, B. J., Stoddart, G. L. (2005). *Methods for the Economic Evaluation of Health Care Programmes*. New York: Oxford University Press.

Etzioni, A. (1973). „The third sector and the domestic missins“. *Public Administration Review*, Vol. 33, No. 4, pp. 314-323.

Europski gospodarski i socijalni odbor (2014). *The promotion of the social economy as a key driver of economic and social development in Europe*. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13766-2015-INIT/en/pdf>

Fonović, K., Zimmer, A., Benedikt Pahl, J. (2016). „Growing risks in a demanding environment: Policy recommendations for a sustainable development of the third sector“. *Policy Brief*, No. 12. Seventh Framework Programme (grant agreement 613034), European Union. Brussels: Third sector Impact.

Fukuyama, F. (2000). *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*. Zagreb: Izvori.

Granger, B. (2003). „Non Profit Sector in Europe. Financial Tools for Third System Organisations: A European Perspective“. U: *The Non-profit Sector in a Changing Economy*. Paris: OECD.

Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo (2016). *Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godinu*. Zagreb: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo.

Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo (2017). *Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2016. godinu*. Zagreb: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo.

Institut za javne financije (2009). *Mogućnosti stvaranja poticajnog poreznog sustava za razvoj i djelovanje organizacija civilnoga društva i organizacija koje djeluju za opće dobro u Republici Hrvatskoj s usporednom analizom stanja u zemljama članicama Europske Unije*. Zagreb: Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva.

Kadunc M., Singer, S., Petričević, T. (2014). *A Map of Social Enterprises and their Eco-System in Europe, Country Report: Croatia*. Brussels: European Commission.

Kamerāde, D. (2015). „Third Sector impacts on human resources and community“. *TSRC Working Paper Series*, No. 134. Seventh Framework Programme (grant agreement 613034), European Union. Brussels: Third Sector Impact.

Knežević, B., Marić, I., Šućur, Z. (2017). „Međusektorska suradnja u području distribucije hrane kao odgovor na probleme siromaštva i materijalne deprivacije“. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 24, No. 2, pp. 143-167.

Lorentzen, H. (2010). „Sector labels“. U: Taylor, R. (ur.). *Third Sector Research*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.

Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.

Monzón, J. L., Chaves, R. (2008). „The European Social Economy: Concept and dimensions of the Third Sector“. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 79, No. 3-4, pp. 549-577.

Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva (2011). *Procjena stanja razvoja organizacija civilnoga društva u Republici Hrvatskoj. Izvještaj istraživanja u 2011. godini*. Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva.

Noya, A., Clarence, E. (ur.) (2007). *Social Economy: Building Inclusive Economies*. Paris: OECD.

Oekenden, N. (2007). *Volunteering works. Volunteering and social policy*. The Institute for Volunteering Research and Volunteering England.

Olsen, S., Galimidi, B. (2008). *Catalog of Approaches to Impact Measurement. Assessing social impact in private ventures*. New York: The Rockefeller Foundation.

- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. London: Sage Publications.
- Pestoff, V., Brandsen, T. (ur.) (2008). *Co-production: The Third Sector Services and the Delivery of Public Services*. London, New York: Routledge.
- Puđak, J., Majetić, F., Šimleša, D. (2016). „Potencijal za solidarnu ekonomiju u Splitu – kvalitativno istraživanje“. *Sociologija i prostor*, Vol. 54, No. 205 (2), pp. 149-168.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the Collapse and Revival of American Community*. New York: Touchstone.
- Ritchie, J., Lewis, J. (ur.) (2003). *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: SAGE Publications Ltd.
- Salamon, L. M. (2010). „Putting the Civil Society Sector on the Economic Map of the World“. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 81, No. 2, pp. 167-210.
- Salamon, L. M. (2016). „WP3: Measuring third sector“. Prezentacija. *Third Sector Impact Stakeholders Meeting*. Rim, 7. – 8. travnja 2016.
- Salamon, L. M., Anheier, H. K., List, R., Toepler, S., Sokolowski, S. W. (1999). *Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Salamon, L. M., Hems, L., Chinnock, K. (2000). „The Nonprofit Sector: For What and for Whom?“. *Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project*, No. 37.
- Salamon, L. M., Sokolowski, S. W. (2014). „The Third Sector in Europe: Towards Consensus Conceptualization“, *TSI Working Paper Series*, No. 2. Seventh Framework Programme (grant agreement 613034), European Union. Brussels: Third Sector Impact.
- Salamon, L. M., Sokolowski, S. W., Anheier, H. K. (2004). *Global civil society: Dimensions of the nonprofit sector*. Volume II. Bloomfield, CT: Kumarian Press.
- Singer, S., Šarlija, N., Pfeifer, S., Oberman Peterka, S. (2015). *Što čini Hrvatsku (ne)poduzetničkom zemljom? GEM Hrvatska 2012-2015*. Zagreb. CEPOR.
- Spear, R. (2000). „Support organizations“. U: *The enterprises and organizations of the third system. A strategic challenge for employment*. Liege: CIRIEC.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr

Stubbs, P., Zrinščak, S. (2012). „Europeizacija i socijalna politika: između retorike i stvarnosti“. U: Puljiz, V., Ravlić, S., Visković, V. (ur.). *Hrvatska u Europskoj uniji: kako dalje?*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.

Šimleša, D., Bušljeta Tonković, A., Puđak, J. (2016). „Društveno poduzetništvo u Hrvatskoj: od prepoznavanja do primjene“. *Revija za sociologiju*, Vol. 46, No. 3, pp. 271-295.

Šimleša, D., Puđak, J., Majetić, F., Bušljeta Tonković, A. (2015). *Mapiranje novih obzora – izvještaj o stanju društvenog poduzetništva u Hrvatskoj 2015*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

United Nations (2003). *Handbook on Nonprofit Institutions in the System of National Accounts*. New York: United Nations.

Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske (2017.a). *Izješće o financiranju projekata i programa organizacija civilnoga društva iz javnih izvora u 2015. godini*. Zagreb: Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske (2017.b). *Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2017. do 2021. godine*. Zagreb: Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Vlada Republike Hrvatske (2015). *Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine*. Zagreb: Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

„Zakon o udrugama“. *Narodne novine*, 88/2001, 11/2002, 74/14.

Danijel Baturina, PhD

Assistant professor
Faculty of law Zagreb
E-mail: dbaturin@pravo.hr

**DISCOVERING NEW HORIZONS. ECONOMIC
IMPACT OF THE THIRD SECTOR IN CROATIA*****Abstract***

The main objective of the paper is to analyse the impact of the third sector in Croatia, insufficiently investigated so far. Firstly, we shall look into the aspects of economic impact of the aforementioned sector and present the current considerations regarding this impact in the Croatian context. Further on, we shall focus on results acquired through qualitative research design that included the analysis of the sector development framework and on the interviews with key stakeholders in the third sector. Economic impact is considered in several dimensions. Respondents regard the size of the third sector as being important. The impact on employment and the access to labour market for disadvantaged groups are evident, but further steps and developments are expected. Results suggest that the third sector is the potential for developing a new kind of entrepreneurship that would focus on the common good. It is also the grounds for thinking about economics and economic relations. Respondents also recognize that the sector has an economic impact on the local community where it is actively involved and has the multiplier effect. Results are discussed in light of the current development trends in Croatia, economic relations and the role of the third sector. Finally, the conclusion refers to the potential of the third sector to develop economic impacts on inclusive and sustainable society.

Keywords: the third sector, civil society, economic impact

JEL classification: L31, O17

